

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКІВ-ДЕМІНУТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ РОДИННО-ПОБУТОВИХ ПІСНЯХ

Анотація. Стаття присвячена одному з найвиразніших і найпотужніших стилістичних засобів передачі мовних контрастів у фольклорі – похідним іменникам, утвореним за допомогою демінутивних суфіксів.

Ключові слова: демінутив, суфікс, лексичне значення, юкстапозити, дериваційне варіювання слова.

Аннотация. Статья посвящена одному из самых выразительных и мощных стилистических средств передачи языковых контрастов в фольклоре – производным именам существительным, образованным при помощи деминутивных суффиксов.

Ключевые слова: деминутив, суффикс, лексическое значение, юкстапозиты, деривационное варьирование слова.

Summary. The article is dedicated to one of the brightest and most powerful stylistic devices of linguistic contrasts' transmission in folk-lore. The author analyses derivative nouns, formed with the diminutive suffixes.

Key words: diminutive, suffix, lexical meaning, yuxtapozite, derivational variation of a word.

Проблема іменникового словотворення у народнопоетичних творах повсякчас перебувала у колі наукових зацікавлень дослідників мови. Зокрема, народнописанне слово у дериваційному аспекті розглядали такі лінгвісти, як Р.Г. Волошук, Н.М. Журавльова, М.В. Кравченко, П.Є. Мишуренко та інші. Названі автори ставили за мету висвітлити лише окремі фрагменти дериваційної природи фольклорних творів, однак на сучасному етапі розвитку мови важливим є системне вивчення особливостей семантики, словотвірної структури, функціонування похідних утворень (зосібна – іменників-демінутивів) в українських народних родинно-побутових піснях, як одного із засобів передачі різноманітних відтінків експресії. Цим, власне, і зумовлена актуальність пропонованої розвідки, у процесі якої планується всебічно проаналізувати дериваційну, семантичну та стилістичну сутність демінутивних іменників, що функціонують у народнописаних творах.

Вибір засобів морфологічного способу творення іменників в українських народних родинно-побутових піснях підпорядковується основному художньому завданню цього жанру – створенню максимального ліризму шляхом використання експресивних, емоційно забарвлених слів і мовновизрахованих форм, утворених здебільшого суфіксальним способом. У цих текстах поширеними іменниковими утвореннями є форми суб'єктивної оцінки, які, на думку О.Шахматова, виявляються «шляхом словотворчих суфіксів, що дають підстави розрізняти слова із значенням збільшеності, зменшеності, пестливості...» [7, с. 452-453]. Саме з цих причин суфікси суб'єктивної оцінки досить часто функціонують у народнопоетичних творах. Як показує досліджений матеріал, у родинно-побутових піснях серед іменникових форм суб'єктивної оцінки панівну більшість становлять слова, утворені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів, бо «через їхнє посередництво виражаються найбільш різноманітні

відтінки експресії: співчуття, іронія, зневага, злоба, барвиста і суперечлива гама емоцій і оцінок» [1, с. 98].

Одним із видів родинно-побутових пісень є пісні для дітей, що включають в себе колисанки, забавлянки тощо. Саме в них іменників зі зменшено-пестливим значенням найбільше. Так, наприклад:

*Мальована колисочка,
Малесенька дитиночка
Та в пухових подушках,
Та в шовкових пелюшках* (6, с. 11).

Використання таких іменників супроводжується водночас уживанням зменшено-пестливих прикметників.

Значне емоційно-експресивне навантаження несе на собі та суфіксована іменникова форма, яка вживається у мові пісні лише один раз поряд з багаторазовим повторенням її нейтрального відповідника. Така форма виступає своєрідним емоційним центром пісенного тексту. Наприклад, у пісні «Мати сина да при людях біла» (37) чотири рази вжито форму «мати» і лише один раз «матінко», форму «син» – шість разів і лише один раз – «синочку». Трагічний зміст пісні підкреслюється використанням зазначених іменників-демінутивів, викликає співчуття у слухачів.

Характерною особливістю пісенної фольклорної мови є те, що ряд іменників з абстрактним значенням, які є назвами, що викликають негативні емоції (лихо, горе, недоля, неволя, розлука та ін.), функціонує у ній із зменшувально-пестливими суфіксами. Наприклад:

*Кохав мене да мій батенько,
Як у саду да тополеньку,
Оддав заміж у неволеньку,
у чужую да сторононьку* (6, с. 92);

...
*Було мене притопити
Й камінь наверху,
А щоб же я не зринула
Й цього лишенька не знала* (6, с. 95).

Таким шляхом створюється невідповідність між негативним лексичним значенням слова і суфіксом, за допомогою якого утворився стилістично маркований дериват. Очевидно, йдеться про так звані експресивні внутрішні контрасти, які у межах окремого слова зумовлюються «нелогічним» зіткненням семантики негативного емоційного плану з пестливістю, що забезпечується відповідними суфіксами.

Помітне емоційно-експресивне навантаження має пестливе іменникове утворення, яке вживається в реченні з різко негативним змістом. Природніше було б замість голубливого слова бачити іменник із суфіксами згрублості, зневаги. Такі стилістичні виступають як своєрідні оксиморони. Наприклад:

*Нехай моє біле тіло
Тиха вода вмиває,
Нехай же той **нелюбонько**
Нагайкою не крає* (6, с. 99).

Експресивність у тексті пісні ніби наростає, коли поряд стоять два чи більше спільнокореневі деривати, по-різному зафіксовані, які створюють своєрідний «словотворчий ланцюжок»:

*Ей **гайк, гайк, гайчок,**
Урізала **пальчик, пальчикок*** (6, с. 443);

...
*Ой **доню, донько, донечко,** чого стара стала,
Що я тебе за год, за два да вже й не впізнала* (6, с. 135).

Яскравою ознакою мови народних пісень є використання пестливих суфіксальних утворень від топонімів, що, з погляду сучасної української літературної мови, є позанормативним:

*У **городі у Кримочку,**
У **чумачім городочку,**
Гей, та **ударили у дзвін*** (6, с. 257).

Цікавим є той факт, що частина іменників-демінітивів входить до структури складних слів, які у сучасній лінгвістиці називаються юкстапозитами. Причому, інколи таке складне слово містить лише один пестливий іменник, який вносить додатковий відтінок до значення слова: *свекрух-матінко* (58), *сини-соловейки* (6, с. 37), *жінки-удівоньки* (6, с.307), *дочки-голубочки* (6, с. 108),

дочко-невдашечко (6, с. 105) – назви осіб за родинними та іншими стосунками; *Китай-городочок* (6, с. 104), *шлях-дорожка* (6, с. 257), *стежка-кладочка* (6, с. 92) – найменування певної місцевості; *нагайка-дротяночка* (6, с. 52) – назви предметів побуту. Інколи пестливе слово стоїть перед лексемою з нейтральним значенням, наприклад: *вороженьки-розлучники, братики-порадники* (6, с. 307). Кілька юкстапозитів – складні слова, які об'єднують несуфіксований і суфіксальний іменник з однією основою: *вдово-вдовушко* (6, с. 278), *долина-долиночка* (6, с. 283), *рід-родиночка* (6, с. 223), *сад-садочок* (6, с. 62).

В українських родинно-побутових піснях характерним є поєднання у юкстапозиті двох зменшено-пестливих похідних. Найбільше серед таких утворень назв осіб: *діверку-братику, свекорку-батеньку* (6, с. 58), *братик-жайвороночок, сестриця-перепелиця* (6, с. 29), *сусідочки-голубочки* (6, с. 163), *дітки-малолітки* (6, с. 186), *діточки-сиріточки, сестрички-жалібнички* (6, с. 307).

В українському пісенному фольклорі часто словотворча структура здрібніло-пестливих іменників узгоджується з ритмікою, мелодією пісні:

*Ой ти, **коте, коточок!**
Не ходи рано в **садочок,**
Не полохай **дівочок,**
Нехай зов'ють **віночок*** (6, с. 6).

Таким чином, спостереження над використанням іменників-демінітивів показує, що слова, марковані різними пестливими суфіксами, виконують у тексті певну стилістичну роль: функціонування описаних похідних у мові родинно-побутових пісень пов'язане переважно з такими прийомами традиційної поетики, як мовний контраст, дериваційне варіювання слова, градація тощо. Стилістичне маркування суфіксальних іменникових утворень у народних піснях підпорядковане естетичній функції фольклорної мови, а також завданням ритмомелодики.

Перспективу подальших досліджень словотворення у царині фольклору вбачаємо на тлі дериваційних процесів, що відбуваються у літературно-нормативній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М.: Прогресс, 1972. – 210 с.
2. Волощук Р. Особливості творення іменників із значенням зменшеності-пестливості в українських народних ліричних піснях / Р.Г. Волощук // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 15-22.
3. Журавльова Н. Емоційно-експресивне суфіксальне словотворення іменників у мові українських народних ліричних пісень / Н.М.Журавльова // Дослідження з словотвору та лексикології. – К., 1985. – С. 12-17.
4. Кравченко М. Іменники-демінітиви на означення об'єктивної зменшеності предметів та істот / М.В. Кравченко // УМЛШ. – 1977. – №6. – С. 50-54.
5. Мишуренко П. Основні способи і засоби словотвору в мові українського фольклору / П.С. Мишуренко // Питання словотвору східнослов'янських мов: Зб. тез. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 36-42.
6. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. – Ч.2. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1965. – 528 с.
7. Шахматов А. Синтаксис русского языка / А.А.Шахматов. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 458 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2011